

УДК 331.556.4

Романюк М.Д.*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту і маркетингу
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника***Смутчак З.В.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, економіки та права
Льотної академії Національного авіаційного університету*

ПРОБЛЕМА ОСВІТНЬОЇ МІГРАЦІЇ В АСПЕКТІ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

THE PROBLEM OF EDUCATIONAL MIGRATION IN THE ASPECTS OF HIGHER EDUCATION REFORM

АНОТАЦІЯ

Охарактеризовано сутність та особливості освітньої міграції, яка становить загрозу соціально-економічному розвитку країни та сталому розвитку суспільства. Зазначено основні причини, через які українські випускники вибирають зарубіжні вищі навчальні заклади. Визначено основні загрози та потенційні можливості освітньої міграції. Окреслено певні вигоди та витрати, пов'язані з освітніми міграційними переміщеннями. Запропоновано напрями стабілізації освітньої міграції в Україні, яка має зайняти гідне місце в міграційній політиці держави.

Ключові слова: міграція, освітня міграція, вищі навчальні заклади, освітня мобільність, демографічний потенціал.

АННОТАЦИЯ

Охарактеризованы сущность и особенности образовательной миграции, которая представляет угрозу социально-экономическому развитию страны и устойчивому развитию общества. Указаны основные причины, по которым украинские выпускники выбирают зарубежные высшие учебные заведения. Определены основные угрозы и потенциальные возможности образовательной миграции. Определены выгоды и затраты, связанные с образовательными миграционными перемещениями. Предложены направления стабилизации образовательной миграции в Украине, которая должна занять достойное место в миграционной политике государства.

Ключевые слова: миграция, образовательная миграция, высшие учебные заведения, образовательная мобильность, демографический потенциал.

ANNOTATION

The essence and peculiarities of educational migration, which threatens social and economic development of the country and sustainable development of society, are characterized. The main reasons why Ukrainian graduates choose foreign higher educational institutions are indicated. The main threats and potential opportunities of educational migration are determined. Some benefits and costs associated with educational migratory movements are outlined. The directions of stabilization of educational migration in Ukraine are proposed, which should take a worthy place in the country's migratory policy.

Keywords: migration, educational migration, universities, educational mobility, demographic potential.

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності інтенсивність, характер, спрямованість міграційного руху населення кардинально змінилися, завдяки чому країна відкрилася до світу, а її громадяни набули право на свободу пересування. Аналіз та врахування сучасних міграційних тенденцій у нашій державі, зокрема масових міждержавних міграційних переміщень у контексті участі

України в європейському та світовому міграційному просторі, розглядається як один із важливих чинників формування власної національної політики. Особливу загрозу соціально-економічному розвитку країни та сталому розвитку суспільства становить саме освітня міграція, оскільки формування висококваліфікованих кадрів, нагромадження інтелектуального капіталу, збільшення науково-технічного потенціалу країни є одним із важливих факторів економічного і соціального прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання міграційного руху людських ресурсів є поширеним напрямом досліджень відомих українських учених, зокрема Е.М. Лібанової [2], О.А. Малиновської [3], О.В. Позняка [2], І. Маркова, В. Трощинського, К. Чернової, А. Шевченка, У. Садової, З. Бараник [1] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим, детально розглядаючи міграційні процеси, науковці багато уваги у своїх дослідженнях приділяють саме трудовій міграції, залишаючи при цьому без достатнього вивчення проблему, пов'язану з освітньою міграцією.

Мета статті полягає у дослідженні міграції молоді в Україні для отримання освіти, з'ясуванні основних причин процесу її поширення та виявленні основних заходів щодо зменшення обсягів еміграції науковців та збереження інтелектуального потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освітня міграція являє собою переміщення людей для отримання освіти певного рівня, це переміщення має різні строки тривалості. До неї належать переміщення учнів, студентів, аспірантів, докторантів, професіоналів, що підвищують власну кваліфікацію в різних структурах і компаніях. Складовою частиною освітньої міграції можна назвати рух мігрантів, які навчаються й орієнтовані на навчальні заклади: школи, коледжі, університети.

Проявом інноваційних змін, що відбуваються в структурі та якості міграційних проце-

сів, виступає зміна освітнього рівня населення під впливом міграцій. Залучаючи переважно молодих, добре освічених людей, міграційні процеси сприяють підвищенню освітнього потенціалу населення регіонів-реципієнтів і зниженню показників досягнутого освітнього рівня в регіонах-донорах. Для перспективної молоді еміграція залишається чи не єдиним шляхом швидкого поліпшення добробуту без відмови від наукової діяльності. Разом із тим збільшилася кількість емігрантів, які мають учений ступінь кандидата наук. Найбільшу кількість кандидатів наук Україна втрачає в міграційному обміні зі Сполученими Штатами, Росією, Німеччиною та Канадою [4].

Специфічною особливістю освітньої міграції, на думку дослідників, є її найменш шкідливий характер на відміну від інших видів міграції. Бажаність освітньої міграції зумовлена доходами не тільки для освітньої галузі (або окремого ВНЗ), а й для економіки країни (регіону), що надає освітні послуги, у цілому. Крім того, споживачі освітніх послуг є потенційною робочою силою відповідної кваліфікації [5].

Освітня міграція є певним викликом для обох країн: і тієї, що приймає, і тієї, що надсилає, адже країна походження у певний спосіб впливає на те, що особа вирішує здобувати освіту за кордоном; водночас країна, що приймає, має створити відповідні умови для навчання, проживання осіб з інших країн, а також створити умови для того, щоб залишити цей потенціал у себе в країні. Разом із тим і країна походження має бути зацікавлена в тому, щоб привабити людей із високим рівнем освіти, тому що це сприятиме розвитку країни. Укра-

їна, як і країни, що приймають студентів з-за кордону, може отримувати від цього конкретну економічну користь через отримання оплати за навчання і витрат, пов'язаних із проживанням.

Варто зауважити, що з освітньою міграцією пов'язані певні вигоди: вищою є оплата праці після здобуття освіти в країні міграції з урахуванням ймовірності знайти роботу після навчання в університеті; вищою є якість освіти та кращі умови навчання. Водночас до витрат, пов'язаних з освітньою міграцією, належать: витрати на навчання, витрати на переїзд та витрати на проживання; недоотримана заробітна плата в Україні за час переїзду та навчання. З освітньою міграцією також пов'язаний психологічний аспект через розлуку з батьківщиною. Дискомфорт зменшується в країнах, де живе більше співвітчизників, та в країнах, культурно близьких до України.

Нині основним та найбільш ефективним кроком у напрямі стабілізації освітньої міграції в Україні є виділення спеціальних грантів українською державою, яке б могло вести відповідний відбір і стежити за поверненням студентів на батьківщину після закінчення зарубіжних вишів. Поки, на жаль, подібних грантів не існує, тому активно впливати на молодих людей, які навчаються на Заході за рахунок особистих коштів або працюючи паралельно з навчанням, навряд чи можливо. З іншого боку, статистичні дані свідчать [6], що сьогодні в Україні відбувається різке зниження числа випускників середніх шкіл – основного контингенту вступників до українських вишів (рис. 1).

Зазначимо, що до основних причин, через які українські випускники обирають зарубіжні ВНЗ,

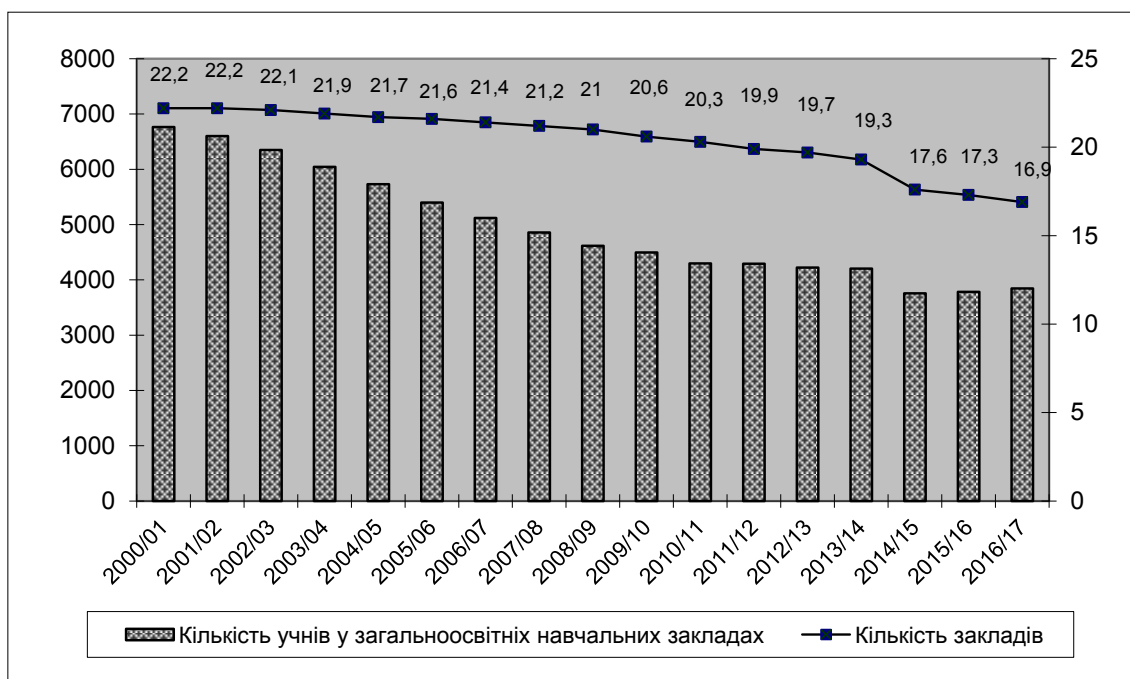

Рис. 1. Кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України (осіб) та кількість закладів за 2000–2017 рр. [6]

відносять: і багато недоліків та слабких місць української освітньої системи, і бажання українських абітурієнтів поїхати за кордон на постійне місце проживання, і виділення зарубіжними ВНЗ більше безкоштовних місць для талановитої молоді, а на навчання на контрактній основі пропонують деякі знижки. Крім того, зарубіжні ВНЗ украї відповідально ставляться до випускників, надаючи можливість для розширення контактів по всьому світу і влаштуовуючи на роботу [7].

Враховуючи певні загрози, освітня міграція має потенційні можливості (рис. 2).

Останніми роками все частіше спостерігається так звана «циркуляція мізків», тобто циклічні неодноразові переміщення за кордон для навчання і подальшої роботи та повернення на батьківщину. Прихильники моделі «циркуляції мізків» вважають, що така форма міграції посилиться в майбутньому, особливо якщо економічні відмінності між країнами будуть зменшуватися, і відповідатиме інтересам і країн призначення, і походження фахівців.

Адже у разі повернення на батьківщину громадян, які навчалися за кордоном, трудовий потенціал країни поповнюється за рахунок фахівців, які не могли бути підготовлені на батьківщині. Відбувається трансферт не тільки індивідуальної освіти, а й технологій та «ноу-хау» провідних галузей економіки. За даними Міністерства науки і технологій Китаю, велику частину венчурних підприємств, пов'язаних з Інтернет-послугами, заснували в країні китайські студенти, що навчалися за кордоном і

повернулися на батьківщину. В Індії створено спеціальну мережу для зв'язку з емігрантами, завдяки якій здійснюється не тільки репатріація фахівців, а й приплив технологій, грошових переказів та інвестицій від індусів, які проживають в інших країнах, що заохочується урядовими законодавчими та податковими заходами.

Сам по собі факт відпливу мізків з України, особливо серед молодшого покоління, ні для кого не є таємницею. Однак не тільки молоді й висококваліфіковані спеціалісти покидають нашу країну в пошуках кращого життя, адже в основі зростання освітньої міграції ключову роль відіграють глобалізаційні процеси. Водночас стрімке збільшення кількості освітніх мігрантів забезпечило умови для розвитку світового ринку освітніх послуг. З кінця 40-х років ХХ ст. провідні країни світу почали розглядати освіту як частину своєї зовнішньої політики, спрямовану на досягнення геоекономічних та геополітичних цілей.

Сформувалася ціла галузь світового господарства – міжнародний ринок освітніх послуг – із щорічним обсягом продажів у кілька десятків мільярдів доларів США й обсягом споживачів у кілька мільйонів осіб [5].

Саме підвищення вимог до якості освіти і забезпечення якості освіти дасть змогу зупинити відтік студентів у закордонні ВНЗ.

У контексті зазначеного відзначимо, що для підвищення якості освіти важливим є визначення пріоритетних напрямів змін:

– механізми для забезпечення якості освіти, які все ще в Україні практично відсутні;

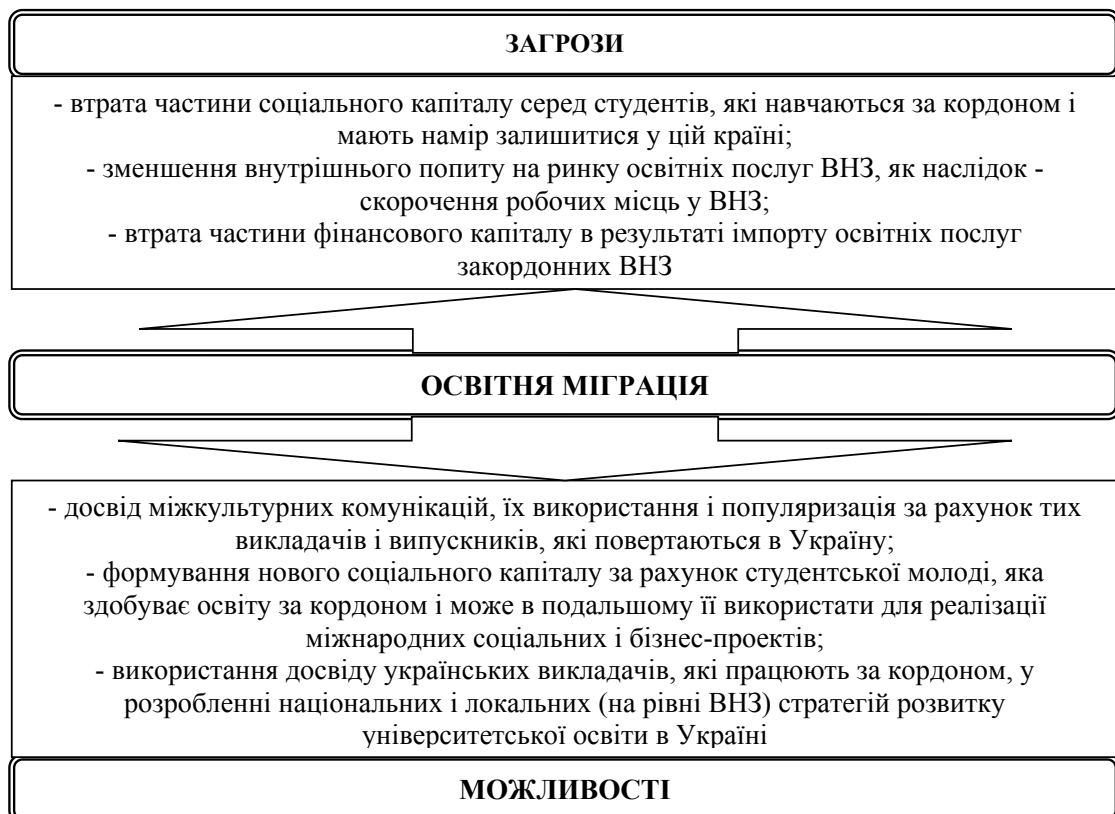

Рис. 2. Загрози та потенційні можливості освітньої міграції

– інтеграція до європейського простору вищої освіти та наукових досліджень;

– формування та розвиток освіти впродовж життя, яка сьогодні в Україні фактично у зародковому стані.

Серед причин від'їзду в іноземні ВНЗ студентів та викладачів відзначимо не лише недофінансування вищої освіти. Цей процес зумовлений і внутрішнім життям самих ВНЗ: бюрократизованістю процесів, небажанням змін згідно з викликами часу. Забезпечення якості освіти можливе, серед іншого, завдяки таким інструментам, які довели свою ефективність: вступ за результатами ЗНО, єдине фахове випробування в магістратуру, адресне розміщення державного замовлення (місце за абітурієнтом), конкурсний розподіл держзамовлення в магістратуру. Окрема увага має бути приділена сучасному змісту освіти стандарти якої має базуватися на компетентнісному підході і включати формування загальних компетентностей, а також потреби ринку праці, бути готовим до тих викликів, які можуть з'явитися через три, п'ять та десять років

Виокремимо декілька кроків, необхідних для підвищення якості освіти:

а) формування якісного контингенту закладів вищої освіти завдяки таким інструментам, які довели свою ефективність, але можуть удосконалюватися (вступ за результатами ЗНО, єдиного фахового вступного випробування, адресне розміщення держзамовлення, широкий конкурс, конкурсний розподіл державного замовлення в магістратуру);

б) сучасний зміст освіти (нові стандарти на базі компетентнісних підходів та сучасні освітні програми);

в) впровадження нових моделей підготовки фахівців (реформування освіти регульованих професій – медична, юридична та педагогічна освіта, початок підготовки фахівців за схемою «молодший бакалавр, магістр», запровадження ЗНО для вступу в магістратуру за низкою спеціальностей);

г) проведення наукової атестації (за результатами якої передбачається розподіл базового фінансування на наукові дослідження у вишах).

Наголосимо, що університети мають перебудувати внутрішню роботу відповідно до викликів часу, інакше вони продовжать утрачати студентів.

Для зменшення освітньої міграції необхідне провадження системи заходів, які повинні мати чітке внутрішнє і зовнішнє спрямування. Перш за все необхідно вжити низку заходів, спрямованих на макроекономічну стабілізацію та оздоровлення економіки: створення робочих місць, розширення іноземного інвестування тощо. Зовнішні заходи мають забезпечити цивілізовані форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного повернення з-за кордону, а також гарантії нашим співвітчизникам захисту їхніх прав за кордоном.

Висновки. Сучасний світ стає сьогодні як складне полісистемне утворення, що динамічно

розвивається. Глобалізація призвела до активізації всіх форм міжнародної взаємодії і, зокрема, поставила на новий щабель таку форму, як еміграція робочої сили, яка виступає важливим складником міжнародних економічних відносин. Отже, швидка інтенсифікація міжнародних міграційних процесів, про що свідчать цифри Міжнародної організації праці (у 2015 р. у всьому світі налічувалося 244 млн. міжнародних мігрантів, а в 1990 р. – 154,2 млн.), разом з урізноманітненням складу еміграції, її характеру та напрямів перетворила це явище на одне з найбільш визначальних для сучасного людства. Хоча переміщення людей були завжди присутні в історії цивілізацій, еміграції ніколи раніше так масштабно не впливали на економіку, політичне та соціальне життя, культурну сферу і країн-реципієнтів, і країн-донорів.

Із позицій збереження інтелектуального потенціалу країни необхідним є вживання низки заходів, а саме внутрішніх, спрямованих на макроекономічну стабілізацію та оздоровлення економіки (створення робочих місць, розширення іноземного інвестування тощо), і зовнішніх, які мають забезпечити цивілізовані форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного повернення з-за кордону, а також гарантії нашим співвітчизникам захисту їхніх прав за кордоном.

Із кожним роком чисельність українських мігрантів збільшується. Україна по праву вважається однією з найбільших країн – донорів людських ресурсів. Проблема полягає у тому, що в нашій державі не ведеться статистика щодо реальної кількості українських громадян, які знаходяться за кордоном. Немає також реальних даних щодо обсягів міграції. Це спотворює картину міграційних процесів в Україні, унеможливує ефективне їх регулювання і потребує більшої уваги уряду на цю проблему, що й визначає перспективи подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бараник З.П. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження. Ефективна економіка. 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096>.
2. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. К.: РВПС України НАН України, 2002. 206 с.
3. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: монографія. К.: НАДУ, 2004. 236 с.
4. Міграція в Україні. Факти і цифри. URL: <http://www.slideshare.net/presscvua/factsfigures-b5-uaf>.
5. Кривенко Ю.І. Соціально-філософський аналіз причин та механізмів міграції людських ресурсів у постмодерному суспільстві. Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. 2011. Вип. 561–562. С. 217–221.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Причини освітніх міграцій українських студентів за кордон / В.М. Черба, Г.Д. Тополь, Д.В. Мушкатьорова. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 12/5017. С. 68–72.